

Η όπερα

Η όπερα είναι το δράμα που τραγουδιέται. Συνδυάζει τα μέσα της φωνητικής και της οργανικής μουσικής -σοπρίστες, σύνολο, χορωδίες, ορχήστρα, κάποιες φορές και μπαλέτο- με την ποίηση και το θέατρο, την ηθοποιία και την παντομίμα, τη σκηνογραφία και τα κοστούμια.

Η όπερα αρχίζει συνήθως με ένα ορχηστρικό κομμάτι, την **εισαγωγή** (*ουβερτούρα*), το οποίο μπορεί να εισάγει μελωδίες από τις άριες που πρόκειται να ακουστούν. Κάθε πράξη της όπερας έχει κανονικά τον ορχηστρικό της πρόλογο, ενώ είναι επίσης πιθανό να παρεμβάλλονται μουσικά μέρη μεταξύ των σκηνών.

Μία όπερα –στα πλαίσια της δράσης που επιβάλλει η πλοκή της- μπορεί να περιέχει **σκηνές συνόλου** (τρίο, κουαρτέτα, κουϊντέτα κ.ο.κ), στις οποίες τα πρόσωπα εκφράζουν τα συναισθήματά τους.

Οι απαραίτητες για τη δράση και την πλοκή εξηγήσεις παρουσιάζονται γενικά με ένα είδος μουσικής απαγγελίας που ονομάζεται **ρετσιτατίβο**. Το **ρετσιτατίβο** στις ηλυρικές στιγμές παραχωρεί τη θέση του στην άρια. Η **άρια** είναι ένα τραγούδι συνήθως βαθιά συγκινητικό. Είναι αυτό που το ακροατήριο περιμένει, αυτό που επευφημεί και αυτό που στο τέλος θυμάται.

Η **χορωδία** χρησιμοποιείται σε σύμπραξη με τους μονωδούς ή λειτουργεί ανεξάρτητα. Άλλοτε σχολιάζει τα δρώμενα, όπως συμβαίνει στην αρχαία ελληνική τραγωδία και άλλοτε εμπλέκεται στη δράση. Την οπερατική δράση υποστηρίζει η ορχήστρα που δημιουργεί την αρμόζουσα διάθεση στις διάφορες σκηνές.

Ο συνθέτης της όπερας συνεργάζεται με το λιμπρετίστα, ο οποίος γράφει το θεατρικό-ποιητικό κείμενο του έργου. Πλήθει τους χαρακτήρες και την πλοκή έχοντας την επίγνωση του δραματικού στοιχείου και επινοεί καταστάσεις τέτοιες που να δικαιολογούν τη χρήση της μουσικής. Το «**λιμπρέτο**» (**libretto**), το κείμενο δηλαδή της όπερας, πρέπει να συλλογίζεται με φαντασία, ώστε να δίνει στο συνθέτη τη δυνατότητα να δημιουργεί διάφορες μουσικές κατασκευές (άριες, ρετσιτατίβο, ντουέτα, σκηνές συνόλων, χορωδιακά), που συνδέονται παραδοσιακά με αυτή τη μορφή τέχνης.

Σκηνή από την όπερα «Φιντέλιο» του Λ. Β. Μπετόβεν

Μια Μεσόγειος . . . μουσική

Ισπανία

Στη μουσική της Ισπανίας συναντά κανείς πλήθος επιρροών.

Οι Ρωμαίοι, που μετέφεραν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό στην περιοχή αυτή, οι Βσιγότθοι, οι Εβραίοι και οι Άραβες, άφησαν το στίγμα τους στο πέρασμα των αιώνων διαμορφώνοντας την ιδιαίτερη ισπανική μουσική παράδοση.

Κάθε περιοχή στην Ισπανία έχει και τη δική της ξεχωριστή μουσική παράδοση. Το πιο διαδεδομένο, όμως, είδος μουσικής από την Ισπανία είναι το «**φλαμένκο**» (flamenco). Είναι κυρίαρχο είδος τραγουδιού από την Ανδαλουσία, με ρίζες στο αραβικό τραγούδι του 8ου-14ου αι.

Οι μελωδίες του συνήθως σε κατιούσα μορφή ακολουθούν το Φρύγιο τρόπο⁸ και ξεκινούν δυνατά (forte) για να τελειώσουν σιγανά (piano).

Χρησιμοποιούν συνήθως μέτρα 2/4 ή 3/4 και 4/4. Επίσης συνηθίζονται τα μικτά μέτρα 12/8 και συχνά έχουν την εξής μορφή στον τονισμό:

- ο ο - ο ο - ο - ο - ο

Το φλαμένκο έχει τρία συστατικά:

Το **τραγούδι** βασίζεται σε ποιήματα ανδαλουσιανών ποιητών, με πιο διάσημο το Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα (Federico Garcia Lorca) και ακολουθεί το ρυθμό της μουσικής.

Ο **χορός** αυτοσχεδιάζεται ανάλογα με το ρυθμό της μουσικής. Οι καστανιέτες και τα χτυπήματα των τακουινιών στο πάτωμα δίνουν έμφαση στη μελωδία. Μερικές φορές χρησιμοποιούνται και βεντάλιες.

Πάκο ντε Λουθία

8. Βλ. Τετράδιο Εργασιών.

Η **κιθάρα φλαμένκο** προέρχεται από το λαούτο. Οι πρώτες κιθάρες εμφανίζονται στην Ισπανία το 15ο αι. Το παίξιμό της διαφέρει από αυτό της κλασικής, κυρίως στο κούρδισμα και τον τρόπο χτυπήματος των χορδών από το δεξί χέρι.

«Πρώτα η φωνή, ύστερα ο ρυθμός... τα υπόλοιπα έρχονται μετά»
Πάκο ντε Λουθία (Paco de Lucia),
διάσημος κιθαρίστας φλαμένκο και τζαζ

Μανουέλ ντε Φάλλη (Manuel de Falla: 1876-1946).

Θεωρείται ένας από τους σπουδαιότερους Ισπανούς συνθέτες του 20ου αι., που ενσωμάτωσε στις συνθέσεις του στοιχεία της παραδοσιακής μουσικής.

Επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το ανδαλουσιανό «κάντε χόντο» (cante jondo). Όταν το 1919 εγκαταστάθηκε στη Γρενάδα, συνδέθηκε με φιλία με τον ποιητή Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα.

Μανουέλ ντε Φάλλη

Από το 1939 έζησε στο Μπουένος Άιρες, όπου και πέθανε το 1946.

Κάντε χόντο (Cante jondo): φωνητικό είδος φλαμένκο από την Ανδαλουσία. Σημαίνει βαθύ τραγούδι και υποδηλώνει το φλαμένκο με θλιβερό περιεχόμενο.

Πίνακας του Αντόνιο Λόπες Σάντσες, με τίτλο: «Caricatura del concurso del cante jondo». Στην τρίτη σειρά φαίνεται ο ποιητής Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα να πιάνει το κεφάλι του και μπροστά του ο Μανουέλ ντε Φάλλη.

Ισαάκ Αλμπένιθ (Isaac Manuel Francisco Albéniz y Pascual: 1860-1909).

Ισπανός πιανίστας και συνθέτης, εκπρόσωπος της ισπανικής εθνικής σχολής.

Η μουσική του δανείζεται σε μεγάλο βαθμό στοιχεία από την ισπανική παραδοσιακή μουσική.

Το πιο διάσημο έργο του είναι η σουίτα για πιάνο «Ιμπέρια» (Iberia).

Ισαάκ Αλμπένιθ

Ιταλία

Οι επιδράσεις που δέχτηκε η ιταλική μουσική παράδοση είναι:

- Στη βόρεια Ιταλία από τους Κέλτες και τους Σλάβους (π.χ. χορωδιακά τραγούδια). Στη βορειοδυτική Ιταλία σώζονται τραγούδια τροβαδούρων σε ιδιωματική γλώσσα.
- Στη βορειοανατολική Ιταλία, υπάρχουν έντονες επιδράσεις από τον πολιτισμό της Αυστρίας και της Σλοβενίας, με παραλλαγές του βαλς (χορός σε 3/4) και της πόλκας (χορός σε 2/4).
- Στη νότια Ιταλία από τους Άραβες, τους Έλληνες και τους Αφρικανούς (μονωδία).
- Στην κεντρική Ιταλία, παρατηρείται ένας συνδυασμός αυτών των επιρροών με κυρίαρχο το αφηγηματικό τραγούδι και τη μπαλάντα.
- Στην Απουλία (Ν. Ιταλία), επικρατεί το «γκρεκάνικο»⁹ ιδίωμα. Η μουσική εκεί διακρίνεται σε θρησκευτική και κοσμική (με πιο διάσημο είδος την ταραντέλα).
- Στη Σαρδηνία, το μουσικό ιδίωμα είναι ξεχωριστό, αφού είναι γνωστή για το πολυφωνικό τραγούδι των «τενόρες» (tenores) που θυμίζει έντονα το Γρηγοριανό μέλος.

Σαλταρέλλο (Ιταλικός χορός)

Τραγούδι

Το ιταλικό παραδοσιακό τραγούδι περιλαμβάνει μπαλάντες (canti epico-lirici, κυρίως στο βορρά) και ηυρικά τραγούδια (canti lirico-monostrofici, κυρίως στο νότο).

- Η μπαλάντα της βόρειας Ιταλίας είναι συλλαβική (δηλ. κάθε συλλαβή αντιστοιχεί σε μία νότα), με αυστηρό ρυθμό και εύκολα κατανοητούς στίχους, ενώ στο νότο ο ρυθμός αλληλάζει συνεχώς και έχει έντονο φωνητικό συλλ.
- Στα ηυρικά τραγούδια κατατάσσονται νανουρίσματα, καντάδες και τραγούδια της δουλειάς. Συχνά είναι αυτοσχεδιαζόμενα παρ' όλο που βασίζονται σε παραδοσιακό ρεπερτόριο.
- Λιγότερο συχνά είναι τα θρησκευτικά στροφικά τραγούδια (laude), πολλές φορές στη λατινική γλώσσα, και τα επικά τραγούδια.
- Ιδιαίτερη κατηγορία είναι τα τραγούδια που χρησιμοποιούνται στο καρναβάλι.

Γκιρόντα

9. «γκρεκάνικο» ιδίωμα: διάλεκτος των ελληνόφωνων χωριών της Κάτω Ιταλίας με πολλά στοιχεία από την ελληνική γλώσσα.

Μουσικά όργανα

- Τα αερόφωνα της ιταλικής μουσικής παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία σε αυλούς. Ένας τύπος άσκαυλου με πέντε αυλούς άνισου μήκους και με διπλή γλωττίδα, που ονομάζεται «ζαμπόνια» (zampogna), παίζεται κυρίως τα Χριστούγεννα σε συνδυασμό με έναν αυλή με διπλή γλωττίδα που λέγεται «πίφερο» (piffero).

Ζαμπόνια

Συνηθισμένο είναι επίσης και το «οργανέτο» (*organetto*), ένας τύπος μικρού φορητού εκκλησιαστικού οργάνου με ήχο που μοιάζει με ακορντεόν και που συνοδεύει συχνά το χορό «σαηταρέλιο».

Οργανέτο

- Τα μεμβρανόφωνα και τα ιδιόφωνα περιλαμβάνουν ξυλάκια, καστανιέτες, καμπανάκια και τύμπανα. Τα ταμπουρίνα χρησιμοποιούνται πολύ συχνά (ιδιαίτερα στα «γκρεκάνικα» τραγούδια) και διάφορα είδη τυμπάνων όπως ένα τύμπανο τριβής που ονομάζεται «τσούπα-τσούπα» (*cupa-cupa*).

- Από τα χορδόφωνα ξεχωρίζει η «κιτάρα μπατέντε» (*chitarra battente*), μια κιθάρα με πέντε διπλές χορδές και ένα τρίχορδο βιολί, που ονομάζεται «λίρα» (*lira*) με προέλευση ελληνική. Στο βορρά συναντάται η «ζιρόντα» (*ghironda*), ένας τύπος «ηλιέρνας».

Τσούπα-τσούπα

Η ταραντέλια, χορός σε 6/8, χορεύονταν παλαιότερα για να προκαλέσουν την ίαση από το δάγκωμα της αράχνης *Lycosa*, που συναντάται στην περιοχή της Καλαβρίας. Θεωρείται ότι έχει ρίζες στους Διονυσιακούς χορούς της Αρχαίας Ελλάδας.

Η Γέννηση της Όπερας στην Ιταλία

Η όπερα είναι ένα μουσικό δράμα στο οποίο συνδυάζεται η φωνητική και η οργανική μουσική με την ποίηση και τη θεατρική πράξη, τα σκηνικά και τις ενδυμασίες. Αρχικά δημιουργήθηκε στην Ιταλία ως τέχνη της αριστοκρατικής τάξης, από τον συνδυασμό των θεατρικών παραδόσεων της Αναγέννησης και των μουσικών πειραματισμών της Φλωρεντινής Καμεράτα¹⁰.

Η πρώιμη όπερα χαρακτηρίζεται από τα δαπανηρά θεάματα και τη σκηνική επιδεικτικότητα που λαμπρύνει βασιλικές γαμήλιες τελετές και συναφείς εθιμοτυπικές εκδηλώσεις.

Ο «**Ορφέας**» (1607) και η «**Αριάδνη**» (1608) είναι έργα που συνθέτει ο πρώτος μεγάλος δημιουργός του καινούριου είδους, ο συνθέτης **Κλαούντιο Μοντεβέρντι** (Claudio Monteverdi: 1567-1643), στο πρόσωπο του οποίου το δραματικό πνεύμα του Μπαρόκ βρίσκει τον αυθεντικό του εκπρόσωπο.

Με την έναρξη όμως και λειτουργία του πρώτου μόνιμου θεάτρου στο οποίο παίζονταν όπερες στα 1637, στη Βενετία, η όπερα γίνεται πλέον μέρος της δημόσιας πολιτιστικής ζωής. Μέσα στα επόμενα εξήντα χρόνια, μόνο στη Βενετία ανέβηκαν 350 νέες όπερες.

Καθώς το ευρύ κοινό –και όχι πλέον μόνο οι αριστοκράτες– άρχισε να συρρέει στις παραστάσεις, η όπερα εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλες τις μεγάλες πόλεις-κράτη της Ιταλίας και στη συνέχεια σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, ο χώρος όπου παίζονταν οι όπερες αναδείχθηκε σε σημαντικό κοινωνικό κέντρο. Οι ακροατές μιλούσαν, έτρωγαν, έπαιζαν τυχερά παιχνίδια και διεκπεραίωναν κάθε είδους δοσοληψίες κατά τη διάρκεια της παράστασης, κάνοντας παύση πολλές φορές μόνο για να ακούσουν τις αγαπημένες τους άριες.

Ο Κλαούντιο Μοντεβέρντι (Κρεμόνα 1567 - Βενετία 1643), ήταν τραγουδιστής, συνθέτης και μουσικός που έπαιζε βιόλα στην αυλή της Μάντουας. Μετακόμισε στη Βενετία, όπου κατάφερε να διοριστεί μάεστρος του Παρεκκλησίου του Αγίου Μάρκου, αξίωμα που διατήρησε ως το θάνατό του. Σημαντικά έργα του είναι ο «Ορφέας» (1607) και η «Στέψη της Ποππαίας» (1642).

Τραγουδιστής Όπερας

10. Κύκλος καλλιτεχνών και διανοουμένων της Αναγέννησης που συγκεντρώνονταν τακτικά στο παλάτι των κομπτών Μπαρντι και Κόρσι. Προσπαθούσαν να αναβιώσουν (σύμφωνα με το πνεύμα της Αναγέννησης) τις χάρες της αρχαίας μουσικής. Δημιουργούν τη μονωδία.

Εδώ είναι Βαλκάνια!

Σέρβικη μουσική παράδοση

Ταμπούριτσα

Χαρακτηριστική είναι και η μουσική της μειονότητας των Βλάχων στη βορειοανατολική Σερβία, η οποία έχει πιο στενή σχέση με τη μουσική παράδοση από τη Ρουμανία.

Βουλγάρικη μουσική

Η παραδοσιακή μουσική στη Βουλγαρία συνδέεται στενά με τις διάφορες χριστιανικές γιορτές. Το τραγούδι αποτελεί παράδοση και για τους άντρες και για τις γυναίκες (π.χ. τραγούδια διασκέδασης, εργασιακά, θρήνοι κλπ.).

Χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερους ρυθμούς, αρμονία, πολυφωνία και ισοκράτημα (κυρίως στην περιοχή γύρω από τη Σόφια).

Η βουλγάρικη μουσική έγινε ευρέως γνωστή λόγω της διεθνούς επιτυχίας του γυναικείου φωνητικού συγκροτήματος «Το Μυστήριο των Βουλγάρικων Φωνών» (Le Mystère des Voix Bulgares).

Στη Βουλγαρία υπάρχουν πολλοί χοροί σε 7/8 που τις περισσότερες φορές αρχίζουν αργά και επιταχύνουν στη συνέχεια.

Τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούνται στην παραδοσιακή μουσική της Βουλγαρίας παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Μερικά έχουν τουρκική προέλευση και μερικά ελληνική.

Στη σέρβικη μουσική παράδοση χαρακτηριστικός είναι ένας δίσημος κυκλικός χορός, που συνοδεύεται πιο συχνά από ακορντεόν και μερικές φορές από άλλα όργανα, όπως η **φρούλα (frula)**, που είναι ένα είδος φλογέρας, η **ταμπούριτσα (tamburica)**, ή η **φυσσαρμόνικα**.

Η μελοποιημένη επική ποίηση αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της βαλκανικής μουσικής για αιώνες, αλλήλ τώρα συναντιέται κυρίως στο Μαυροβούνιο. Αυτά τα μακροσκελή ποιήματα συνοδεύονται από ένα μονόχορδο βιολί που ονομάζεται γκούσλα και έχουν ως θεματολογία ηρωικά κατορθώματα και περιγραφές μαχών.

Γκούσλα

Le Mystère des Voix Bulgares

Τα πιο διαδεδομένα είναι:

- Η **γκάιντα**,
- Το **καβάλη** (αυλός με επιστόμιο απλή τρύπα),
- Η **γκαντούλκα** (χορδόφωνο με δοξάρι που κρατιέται κάθετα, με μελωδικές και συμπαθητικές χορδές),
- Το **τυπάν** (μεγάλο τύμπανο που το στηρίζει ο εκτελεστής στον ώμο),
- Ο **ταμπουράς**,
- Η **ταραμπούκα ή ντουμπέκ** (όπως το ελληνικό τουμπελέκι).

Τυπάν

Αλβανική μουσική

Η αλβανική μουσική χαρακτηρίζεται από πλήθος επιρροών από τους γειτονικούς της πολιτισμούς. Λόγω της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή, έντονη είναι και η επίδραση των τουρκικών στοιχείων στη μουσική παράδοση της χώρας αυτής, κυρίως στην περιοχή των Τιράνων. Υπάρχει μια σαφής διάκριση, ιδιαίτερα στη φωνητική μουσική ανάμεσα στο βορρά και το νότο της Αλβανίας.

Οι Γκεγκ (του βορρά) έχουν μια μονοφωνική παράδοση στο τραγούδι, ενώ οι Τοσκ (του νότου) έχουν αναπτύξει πολλά είδη πολυφωνίας. Στη βόρεια Αλβανία, η μουσική χαρακτηρίζεται από αυστηρότητα και περιγράφει κατορθώματα ηρώων, ενώ στο νότο ο ήχος είναι πιο χαλαρός, ήπιος και εξαιρετικά γλυκός.

Οι ρυθμοί (με μέτρο 3/8, 5/8 και 10/8) είναι επίσης συχνοί στην αλβανική μουσική.

Τα τραγούδια ταξινομούνται ανάλογα με τη θεματολογία τους σε ηρωικά έπη, ναυουρίσματα, ερωτικά τραγούδια, του γάμου, εργασιακά κ.ά. Οι θρήνοι και τα ναυουρίσματα τραγουδιούνται κατεξοχήν από γυναίκες.

Τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούνται είναι ο **αυλός**, η **γκάιντα**, το **νταούλι** και η **λαχούτα** (μονόχορδο χορδόφωνο με δοξάρι). Στο βορρά παίζεται η **τσιφτέλια**, ένα δίχορδο αχλαδόσχημο χορδόφωνο με μακρύ λαιμό.

Λαχούτα

Ο καιρός των Τσιγγάνων

Τσότσεκ

Οι τσιγγάνοι Ρομά των Βαλκανίων διατηρούν τις ρίζες των παραδόσεων τους από τον πολιτισμό της βόρειας Ινδίας (περιοχή προέλευσής τους) και η μουσική τους έχει επηρεαστεί αρκετά από τη αυτή των Οθωμανών, λόγω της οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια κατά τον 19ο αι.

Τα τραγούδια τους περιγράφουν την καθημερινότητά τους και εκφράζουν τα συναισθήματά τους (π.χ. πανηγυρικά ή θρηνητικά τραγούδια).

Το «τσότσεκ» (čoček) είναι ένα είδος μουσικής, που εμφανίζεται αρχικά στα Βαλκάνια, στις αρχές του 19ου αι. Πρόκειται για τις μπάντες των χάλκινων πνευστών των τσιγγάνων και τη μουσική που παίζουν αυτές. Αποτελεί κατάλοιπο από την παρουσία των οθωμανικών στρατιωτικών μπαντών στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Οι τσιγγάνοι μουσικοί είναι διάσημοι για τη δεξιότητά τους. Η μουσική τους έγινε ιδιαίτερα γνωστή πρόσφατα, λόγω της μουσικής του Σέρβου συνθέτη Γκόραν Μπρένκοβιτς (Goran Bregović). Το μουσικό αυτό ιδίωμα έχει επηρεάσει και εξακολουθεί να επηρεάζει διάφορα είδη μουσικής, όπως τη τζαζ, το φλαμένκο, το μπολερό κ.ά.

Πολλοί διάσημοι συνθέτες έχουν γράψει μουσική επηρεασμένοι από τους τσιγγάνους και πολλοί τσιγγάνοι έχουν γίνει διάσημοι μουσικοί με σημαντική καριέρα.

Ο γύρος της Ελλάδας

Λέξεις κλειδιά: δημοτικό τραγούδι, ρυθμός, μονοφωνία, ηπειρώτικη πολυφωνία, καλαματιανός, συρτός, καντάδα, κοντυλιές, παραδοσιακά όργανα, μικροδιαστήματα, ζυγιά, κομπανία.

Μουσικοί ρυθμοί στην Ελλάδα

Τα δημοτικά τραγούδια στην πλειοψηφία τους εκπροσωπούνται από τα απλά μέτρα (π.χ. 2/4 κ.ά.) και έπειτα από τα μικτά μέτρα (π.χ. 7/8 κ.ά.). Η χρήση μετρικών μορφών με ποικιλία ρυθμικών σχημάτων στην εσωτερική τους σύνθεση (π.χ. 5/8, 7/8, 9/8) μαρτυρούν τη σχέση τους με τα μέτρα της αρχαίας ελληνικής προσωδίας.

Στην αρχαία Ελλάδα, η προσωδία ήταν ποσοτική (απαγγελία που έδειχνε τη διαφορά μακρών και βραχέων συλλαβών, δίνοντας σε κάθε λέξη ένα στοιχειώδες ρυθμικό σχήμα). Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες γίνεται τονική (απλώς λέξεις με τονισμένες και άτονες συλλαβές).

Ρυθμοί όπως ο ίαμβος (υ - = ♩) και ο τροχάιος (- υ = ♩), συναντιούνται και σήμερα στην Ελλάδα αλλήλα και σε όλη την περιοχή της Μεσογείου και των Βαλκανίων (με υ σημειώνονται οι άτονες και με - οι τονισμένες συλλαβές). Το δημοτικό τραγούδι χρησιμοποιεί ορισμένους χορευτικούς ρυθμούς που διασώθηκαν από την αρχαιότητα.

- Ο **πεντάσημος ρυθμός** (π.χ. τσακώνικος κ.ά.) με τον χαρακτηριστικό τρίσημο στην αρχή ή στο τέλος του μέτρου, συναντιέται στην Ήπειρο και την Πελοπόννησο συνήθως με το μέτρο 5/4 για να αποδώσει χορούς με αργή χρονική αγωγή. Στα Δωδεκάνησα, την Κύπρο και τον Πόντο, όπου η χρονική αγωγή είναι ταχύτερη, αποδίδεται με το μέτρο των 5/8.
- Ο **επτάσημος ρυθμός** (π.χ. συρτός, καλαματιανός), αποτελείται από έναν τρίσημο και δύο δίσημους ή αντίστροφα και συναντιέται σε όλη την Ελλάδα. Σύμφωνα με μελέτες των καθηγητών Θρασύβουλου Γεωργιάδη και Σαμουήλ Μπω-Μποβύ (S. Baud-Bovy), ο πανελλήνιος ρυθμός 7/8 δεν είναι άλλιος από το ηρωικό εξάμετρο με το οποίο απαγγέλλονταν τα ομηρικά έπη.
- Ο **εννεάσημος (εννιάσημος) ρυθμός** (π.χ. αντικρυστός, ζειμπέκικος), αποτελείται από έναν τρίσημο σε διάφορες θέσεις και συμπληρώνεται με δίσημους. Συναντιέται στα Δωδεκάνησα, τη Σκιάθο, τη Σαμοθράκη την Κύπρο και σε άλλα νησιά καθώς επίσης και στον Πόντο. Τα χορευτικά δημοτικά τραγούδια της ηπειρωτικής Ελλάδας σπάνια χρησιμοποιούν το μέτρο αυτό.

Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι είναι κατά βάση μονοφωνικό. Γεννήθηκε από τον ανώνυμο λαό και απευθύνεται σε αυτόν. Αναπτύχθηκε παράλληλα με τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική και δέχτηκε τις επιδράσεις της. Οι τρόποι της δημοτικής μουσικής έχουν μεγάλη συγγένεια με τους ήχους της βυζαντινής και αποδίδονται καλύτερα με τη βυζαντινή σημειογραφία, με εξαίρεση τις μελωδίες των συνοδευτικών οργάνων, που είναι σχεδόν αδύνατο να αποδοθούν με αυτή.

Οι περισσότεροι μελετητές διαχωρίζουν την ελληνική δημοτική μουσική σε:

- **νησιώτικη** (Θράκη, νησιά και Μικρασιατικά παράλια, Κύπρος) και
- **ηπειρωτική** (Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Ρούμελη, Μοριάς):

ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ

-Χρησιμοποιούνται συνήθως δίσημοι ρυθμοί, ενώ δημοφιλή είναι και τα μέτρα 3/8 και 6/8 ή 6/4.

-Μεγαλύτερα διαστήματα.

-Συχνή η ομοιοκαταληξία και ο αυτοσχεδιασμός.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ

-Πιο συχνοί είναι οι πεντάσημοι και επτάσημοι ρυθμοί.

-Χρήση κυρίως ανημιτονικών κλιμάκων^{II}. Υπερτερούν τα μικρότερα διαστήματα.

-Σπάνια παρατηρούνται ομοιοκαταληξία και αυτοσχεδιασμοί (π.χ. μανιάτικα μοιρολόγια).

II. Ανημιτονικές ή ανημίτονες λέγονται οι κλίμακες που δεν έχουν ημιτόνια κατά τη διαδοχή των φθόγγων τους.

Μουσική . . . πατριδογνωσία

Εξετάζοντας τη μουσική παράδοση κάθε περιφέρειας του ελληνισμού χωριστά, προκύπτει μια σύντομη επισκόπηση του δημοτικού τραγουδιού.

ΘΡΑΚΗ

Η γενέτειρα του Ορφέα, του μεγαλύτερου μουσικού της ελληνικής μυθολογίας, έχει να μας επιδείξει απλους και σύνθετους ρυθμούς (από δίσημους μέχρι και δωδεκάσημους σε διάφορες εκδοχές).

Οι πιο γνωστοί από αυτούς είναι τα κασάπικα σε δίσημο ρυθμό, ο ταπεινός (ή νυφιάτικος) σε τρίσημο ρυθμό, η παϊντούσκα (ή τρίπατο) σε πεντάσημο μέτρο (2+3), ο -κατεξοχήν θρακιώτικος- ζωναράδικος σε εξάσημο μέτρο (3+3), ο μαντηλιάτος σε επτάσημο (2+2+3), ο συγκαθιστός (με κυκλική ή δρομική μορφή) σε εννεάσημο (2+2+2+3) και ο αντικρυστός ή καρσιλαμάς συνήθως σε εννεάσημο (2+2+2+3) και σπάνια σε αργό επτάσημο μέτρο (3+2+2). Δε λείπουν βέβαια ο πανελλήνιος συρτός, ο καλαματιανός, ο μπάλλης κ.ά.

Τα όργανα που συναντάμε στην περιοχή της Θράκης είναι η θρακική λύρα, η φλογέρα, η γκάϊντα και το νταούλι. Στα παράλια κυριαρχεί η νησιώτικη ζυγιά (βιολί-λαγούτο), ενίοτε και το σαντούρι. Με τη διάδοση του κλαρίνου στη Θράκη, ο οργανικός συνδυασμός κλαρίνο-βιολί-λαγούτο-ούτι-κανονάκι και τουμπελέκι είναι συνηθέστερος. Στις παραθαλάσσιες περιοχές συχνά το σαντούρι αντικαθιστά το κανονάκι.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από ποικιλία χορών, μεγάλο μέρος των οποίων συναντούμε και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας ενώ άλλοι πάλι αποτελούν κοινό τόπο στα Βαλκάνια. Ανάμεσά τους διακρίνουμε τη γκάϊντα σε 4/4 και 2/4, τον συρτό Μακεδονίας, τον ακριτικό ή μπουφιώτικο και τον καστοριανό σε 2/4, τη γερακίνα σε 7/8, το λεβέντικο σε δωδεκάσημο μέτρο κ.ά.

Κυρίαρχη θέση στα μουσικά δρώμενα έχει ένα οργανικό συγκρότημα με μακρόχρονη ιστορία στην

ελληνική μουσική παράδοση. Πρόκειται για τη «ζυγιά» γκάντα-νταούλι ή δύο ζουρνάδες-νταούλι.

Από το β' μισό του 19ου αιώνα, στις κατά τόπους παραδοσιακές ορχήστρες συμμετέχουν και διάφορα πνευστά, όπως το κληρίνο, αλλιά και απομεινάρια από στρατιωτικές μπάντες, που παίζουν στα πανηγύρια.

Τέτοιες μπάντες εντοπίζονται σήμερα στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, αλλιά και στη Σερβία και τη δυτική Βουλγαρία.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Τα τραγούδια της Ηπείρου ακολουθούν σε ορισμένες περιοχές (Πωγώνι Ηπείρου και Β. Ήπειρο) τις πεντατονικές κλίμακες, ενώ πολλή από αυτά έχουν πολυφωνική μορφή. Η ηπειρώτικη πολυφωνία είναι χαρακτηριστική. Υπάρχουν ρόλοι που αλλιάζουν σε κάθε περιοχή και της δίνουν το δικό της χαρακτηριστικό άκουσμα. Οι ομάδες τραγουδιστών είναι αποκλειστικά αντρικές ή γυναικείες, αλλιά και μικτές.

Στους ηπειρώτικους χορούς, πέρα από τον πανελλήνιο καλαματιανό και τον συρτό, συναντά κανείς λεβέντικους χορούς όπως: η σαμαρίνα, ο ρόβας, η χαλασιά και ο γιαννιώτικος σε ρυθμό 2/4, ο φεζοδερβέναγας σε 2/4 και 4/4, ο μενούσης σε 3/4, ο ζαγορίσιος και ο βουργμπιανίτικος σε πεντάσημο μέτρο, ο τσάμικος σε εξάσημο μέτρο, ο τζουμερκιώτικος σε 7/8, ο μπεράτης σε 8/8, το φυσούνι σε μέτρο 9/8.

Όργανα με μεγάλη ιστορία, όπως η γκάντα, ο ζουρνάς, η φλογέρα παραγκωνίζονται από το κληρίνο, το οποίο σήμερα κυριαρχεί στην ηπειρώτικη μουσική. Μεγάλο ρόλο σε αυτήν την αλληλαγή έπαιξαν οι αθίγγανοι δεξιότεχνες οργανοπαίκτες. Παράλληλα με το κληρίνο, εξαπλώνεται και το συγκρότημα βιολί-λαγούτο-ντέφι.

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Παρά τη διαφορετική τους προέλευση οι κάτοικοι της Θεσσαλίας διατήρησαν μια κοινή διάλεκτο και παράδοση, κυρίως με χορούς στα τρία, τσάμικους (3/4), καλαματιανούς (7/8) και χορούς του γάμου. Στη νότια ορεινή Θεσσαλία, ένα είδος αργού τσάμικου με βαριές κινήσεις μαρτυρά σαφείς ηπειρώτικες επιδράσεις, ενώ ορισμένες περιοχές παρουσιάζουν ομοιότητες με ρυθμικούς, μουσικούς και χορευτικούς τύπους του Αιγαίου και της Μακεδονίας.

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ-ΡΟΥΜΕΛΗ

Εδώ παρατηρούνται σε πολλές περιπτώσεις ομοιότητες στο ύφος των χορευτικών ιδιωμάτων με αυτά της Ηπείρου. Βασικός χορός θεωρείται ο τσάμικος (3/4), «ο χορός του μερακλή» όπως λέγεται, ο οποίος καταξιώνει αυτόν που τον χορεύει στην τοπική κοινωνία.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (ΜΟΡΙΑΣ)

Παρά τη μακραίωνη ιστορία της Πελοποννήσου, μόνο ένας μικρός αριθμός παραδοσιακών χορών ξεχωρίζει. Ανάμεσά τους ο αραχωβίτικος, ο τσακώνικος (5/4) και ο καλαματιανός (7/8).

ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ

Επικρατέστεροι είναι οι ρυθμοί σε δίσσημα μέτρα (μπάλλης) που αποδίδονται ζωηρά και εύθυμα και οι ρυθμοί σε εννεάσημα μέτρα (καρσιλαμάδες ή ζειμπέκικα) που αποδίδονται βαριά και αργά.

ΕΠΤΑΝΗΣΑ

Η επίδραση της ευρωπαϊκής μουσικής στα Επτάνησα είναι τέτοια, που το δημοτικό τραγούδι είτε ξεχάστηκε, είτε εξελίχθηκε σε τρίφωνη ή τετράφωνη *καντάδα* συνδυάζοντας τη δυτική μελωδία με τον επτανήσιο λόγο. Η πολυφωνία στην περιοχή αυτή είναι διαφορετική, αφού ακούγονται «ευρωπαϊκές» συγχορδίες.

Η νοσταλγική μελωδία της καντάδας με κεντρικό θέμα την αγάπη, γεννιέται στην Κεφαλληνιά πιθανόν στις αρχές του 19ου αιώνα και γρήγορα εξαπλώνεται στα άλλα Ιόνια νησιά και έπειτα στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η επτανησιακή καντάδα συνήθως συνοδεύεται από κιθάρα ή μαντολίνο ή και άλλα όργανα.

Χαρακτηριστικοί χοροί στα Επτάνησα είναι ο συρτός σε 2/4, ο διαβατικός σε 3/4, ο γιαρνητός σε 9/8 με αλληλαγή σε 7/8 και γενικά χοροί διμερείς, με το πρώτο μέρος τους δοσμένο σε 4/8 και το δεύτερο στα 2/4 και σε γρηγορότερο τέμπο.

ΚΡΗΤΗ

Η περιοχή της Κρήτης είναι γνωστή για τις μαντινάδες της. Η μαντινάδα συνδέεται με όλα τα σημαντικά και επίκαιρα γεγονότα του δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Τραγουδιέται πάνω στις «κοντυλιές», μελωδίες που παίζονται στη λύρα ή το βιοηλί με τη συνοδεία λαγούτου ή κιθάρας.

Οι «κοντυλιές» δεν συνοδεύονται από καθορισμένους στίχους τραγουδιών, όπως συμβαίνει με τα δημοτικά τραγούδια. Στολίζονται με αυτοσχεδιασμούς και χαρακτηρίζονται από εντυπωσιακές εναλλαγές από κλίμακα σε κλίμακα, ανάλογα με τη δεξιοτεχνία του εκτελεστή.

Πέρα από τις χαρακτηριστικές «κοντυλιές», στην Κρήτη συναντάμε γνωστούς παραδοσιακούς χορούς όπως ο συρτός ή χανιώτικος και ο πεντοζάλης σε 2/4, ο πηδηχτός ή καστρινός ή μαλεβιζιώτης σε 2/4, ο σιγανός και η σούστα.

Όργανα που συνοδεύουν τους χορούς αυτούς είναι η κρητική λύρα που υποστηρίζεται από λαγούτο και νταούλι.

ΠΟΝΤΟΣ

Οι Έλληνες του Πόντου, διατηρούν ζωντανά τα έθιμα και τη μουσική τους περισσότερο από κάθε άλλη ομάδα προσφύγων. Η μεγάλη ποικιλία των χορών τους οφείλεται στην ιδιαιτερότητα της γεωμορφολογίας του Πόντου. Ο αριθμός τους υπερβαίνει τους 57 και είναι στην πλειοψηφία τους κυκλικόι. Όπως και στους αρχαίους κυκλικούς χορούς, χαρακτηριστική είναι η έλλειψη «κορυφαίου». Οι βασικοί όμως χοροί του ποντιακού τραγουδιού είναι δύο: το τικ σε πεντάσημο ρυθμό (5/8)

και ο ομάλ σε εννεάσημο (9/8). Εξίσου διαδεδομένοι είναι η σέρρα (πυρρίχιος), το διπάτ κ.ά.

Το πιο διαδεδομένο μουσικό όργανο των Ποντίων είναι η λύρα (κεμεντζές). Άλλα όργανα που χρησιμοποιούνται είναι ο ζουρνάς, το αγγείο ή τουηλούμ (άσκαυηλος) και το νταούλι, που λόγω της μεγάλης ηχητικής τους έντασης προτιμούνταν για παίξιμο σε ανοιχτούς χώρους. Στις περιπτώσεις που έλειπαν τα παραπάνω όργανα, χρησιμοποιούσαν μία ή περισσότερες λύρες ταυτόχρονα. Στην περιοχή της Κερασούντας όμως, η ορχήστρα διαφέρει από τις υπόλοιπες ποντιακές, αφού συχνά χρησιμοποιεί βιοηλί αντί λύρας, ούτι, κανονάκι κ.ά.

Με βιολή σαντουροβιόλη

ΓΚΑΪΝΤΑ

Κατασκευή: Η γκάντα φτιάχνεται συνήθως από τον ίδιο τον εκτελεστή, σε διάφορα μεγέθη και αποτελείται από:

- α) τον **ασκό**, από προβιά κατσικιού
- β) το **επιστόμιο**, από ξύλο, κόκαλο, ή καλάμι. Από αυτό ο εκτελεστής φυσάει και γεμίζει το ασκή με αέρα
- γ) τα μέρη (**άκρα**) του ασκού, από ξύλο ή κόκαλο
- δ) το μεγάλο σωλήνα (**ισοκράτη** ή **μπάσο**). Φτιάχνεται από ξύλο, δεν έχει τρύπες και δίνει μόνο ένα φθόγγο.
- ε) το μικρό σωλήνα (**γκαϊτανίτσα**), με επτά και μία πίσω τρύπες ή έξι και μία, σε ίση απόσταση, όχι όμως με τις ίδιες διαστάσεις.

Τεχνική: Η πίεση του αέρα στα γλωσσίδια γίνεται με το σφίξιμο του ασκού που κάνει ο μουσικός με το αριστερό του μπράτσο. Όταν σταματήσει προσωρινά το φύσημα, για να μην ελαττωθεί η πίεση του αέρα πιέζει περισσότερο το ασκή με το αριστερό μπράτσο του και την πίεση αυτή τη χαλαρώνει, μόλις αρχίσει και πάλι να φυσάει. Ο μακρύς αυλός κρατιέται συνήθως κάτω από τη μασχάλη ή ακουμπάει πάνω στον ώμο ή στο μπράτσο. Σπάνια κρέμεται.

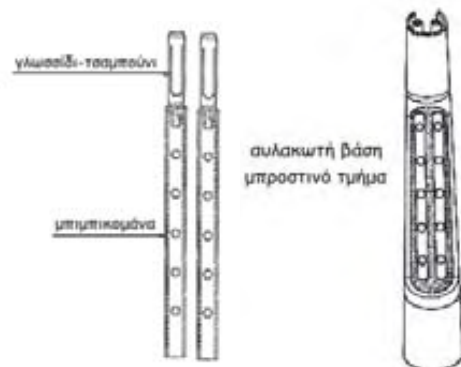

ΤΣΑΜΠΟΥΝΑ

Κατασκευή: Η τσαμπούνα αποτελείται από:

- α) το **ασκή**, από δέρμα κατσίκας.
- β) το **επιστόμιο**, από καλάμι, διάφορα ξύλα ή κόκαλο.
- γ) τη συσκευή παραγωγής ήχου. Αυτή αποτελείται από μια αυλακωτή ξύλινη βάση που καταλήγει σε χοάνη. Μέσα σε αυτή τη θήκη είναι προσαρμοσμένοι με κερί δύο καθαμένιοι αυλοί με μονό γλωσσίδι.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΓΚΑΪΝΤΑΣ – ΤΣΑΜΠΟΥΝΑΣ

ΓΚΑΪΝΤΑ

1. Παίζεται σε Μακεδονία και Θράκη.
2. Αποτελείται από πέντε μέρη (ασκό, επιστόμιο, άκρα, ισοκράτη, γκαϊτανίτσα).
3. Το επιστόμιο και οι αυλοί προσαρμόζονται σε βάσεις μόνιμα δεμένες στον ασκό, τα άκρα.
4. Έχει ισοκράτη.
5. Ένας σωλήνας για τη μελωδία, με επτά τρύπες μπροστά και μία πίσω, ή έξι μπροστά και μία πίσω. Οι τρύπες δεν έχουν τις ίδιες διαστάσεις.

ΤΣΑΜΠΟΥΝΑ

1. Παίζεται κυρίως στα νησιά.
2. Αποτελείται από τρία μέρη (ασκό, επιστόμιο, συσκευή παραγωγής ήχου).
3. Το επιστόμιο και η αυλακωτή βάση δένονται κατευθείαν στον ασκό.
4. Δεν έχει ισοκράτη.
5. Δύο σωλήνες για τη μελωδία σε αυλακωτή θήκη, με πέντε τρύπες ο ένας και πέντε ο άλλος, ή πέντε ο ένας και μία ο άλλος. Οι τρύπες έχουν την ίδια διάμετρο.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΥΡΑ

Κατασκευή: Η λύρα έχει κοντό χέρι χωρίς μπερντέδες, τρία κλειδιά και τρεις μονές χορδές. Παίζεται με δοξάρι και συνήθως φτιάχνεται από τον ίδιο τον οργανοπαίκτη σε διάφορα μεγέθη.

Το δοξάρι ήταν παλιότερα κυρτό, ενώ σήμερα χρησιμοποιείται κυρίως δοξάρι βιοηλιού.

Τεχνική: Η μελωδία παίζεται συνήθως στην πρώτη, υψηλότερη χορδή. Συχνά όμως στο παίξιμο ο εκτελεστής, τρίβει με το δοξάρι παράλληλα και τη δεύτερη ή και την τρίτη χορδή μαζί, κρατώντας έτσι ένα ίσο.

Όταν ο λυράρης κάθεται, η λύρα παίζεται ακουμπισμένη πάνω στον αριστερό μηρό ή ανάμεσα στα πόδια. Όταν παίζει όρθιος, ακουμπάει τη λύρα στο στήθος του, ενώ παλαιότερα τη στήριζε στη ζώνη της παραδοσιακής φορεσιάς.

Μπερντέδες: κινητά τάστα από νάιλον. Η μετακίνησή τους βοηθά στην περίπτωση που το όργανο σκεβρώσει, αλλά κυρίως στο σχηματισμό των διαστημάτων της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής.

ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ

Κατασκευή: Ο κεμεντζές είναι η λύρα που παίζουν οι Έλληνες του Πόντου και της Καππαδοκίας. Οι χορδές της είναι τρεις μεταλλικές, ή δύο μεταλλικές και μια εντέρινη.

Τεχνική: Όταν ο κεμεντζετζής παίζει όρθιος, το όργανο στηρίζεται στον αντίχειρα και το δείκτη του αριστερού χεριού, που ακουμπάει στην κεφαλή του οργάνου.

Η μελωδία παίζεται κυρίως στις δύο υψηλότερες χορδές.

Στο ύπαιθρο, όπου ο σχετικά αδύνατος ήχος του δεν ακούγεται πολύ, παίζουν δύο ή τρεις μαζί ή με νταούλι. Ο κεμεντζετζής σε αυτήν την περίπτωση βρίσκεται σε διαρκή κίνηση, παρακολουθεί τους χορευτές με βηματισμούς στο ρυθμό του χορού, ενώ παράλληλα τους προτρέπει με συλλαβές, λέξεις ή φράσεις.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ

ΚΡΗΤΙΚΗΣ - ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΛΥΡΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΥΡΑ

1. Αχλαδόσχημο ηχείο.
2. Κλειδιά τοποθετημένα από πίσω προς τα εμπρός.
3. Δύο ημικυκλικές τρύπες στο καπάκι (τα μάτια) για την ενίσχυση της έντασης.
4. Τρία κλειδιά (τα στριφτάρια).
5. Μία ψηλότερα κουρντισμένη χορδή (καντίνι, ή τέλι), η μεσαία (μεσιανή) και η χαμηλότερη (βουργάρα ή μπάσα).
6. Παλαιότερα το δοξάρι είχε κρεμασμένα στο ξύλο του τα γερακοκούδουνα ή λυραροκούδουνα για ρυθμική συνοδεία.
7. Οι χορδές πιέζονται με το νύχι, που ακουμπάει από τα πλάγια τη χορδή.
8. Κουρδίζεται κατά πέμπτες καθαρές.

ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ

1. Φιαλόσχημο ηχείο.
2. Κλειδιά τοποθετημένα από εμπρός προς τα πίσω.
3. Δυο μακρόστενες τρύπες στο καπάκι (τα ρωθώνια) και τέσσερις τρύπες, δύο σε κάθε πλευρά (τα τρυπία) για ένταση.
4. Τρία κλειδιά (τα ωτία).
5. Δύο χορδές ψηλότερα κουρντισμένες (ζιήλι, μεσαία) και μία χαμηλότερα (χαμπά).
6. Δοξάρι χωρίς γερακοκούδουνα.
7. Οι χορδές πιέζονται με την ψίχα των δαχτύλων.
8. Κουρδίζεται κατά τέταρτες καθαρές.

ΛΑΓΟΥΤΟ (ΛΑΟΥΤΟ)

Προέλευση: Το λαγούτο αποτελεί σύνθεση στοιχείων από την αρχαιοελληνική πανδούρα (μακρύ χέρι) και το αραβικό ούτι (μεγάλο αχλαδόσχημο ηχείο).

Ντούγες: Ηλεκτά φύλλα ξύλου που σχηματίζουν τη σκάφη.

Κατασκευή: Οι διαστάσεις του οργάνου κυμαίνονται ανάλογα με τα καλούπια του κατασκευαστή.

- Η **σκάφη** αποτελείται από είκοσι τρεις, συχνά και λιγότερες ντούγες.
- Το **χέρι** γίνεται από μονοκόμματο ξύλο. Οι έντεκα κινητοί μπερντέδες και σε συνέχειά τους τα καλαμάκια, τοποθετούνται κατά ημιτόνια.
- Το **καπάκι** είναι ελαφρά κυρτωμένο για να αντέχει στην πίεση των χορδών.

Τεχνική: Ο εκτελεστής λέγεται και μπασαδόρος ή πασαδόρος. Κρατάει την πένα με τον αντίχειρα και το δείκτη και την περνά ανάμεσα στο δείκτη και το μέσο. Ο καλός μουσικός παίζει με χαλαρό καρπό για να μην κουράζεται και παράγει σκληρό ήχο.

ΟΥΤΙ

Προέλευση: Το ούτι ήταν πολύ διαδεδομένο στη Μ. Ασία. Οι εκτελεστές του ερμηνεύουν ειδικότερα την ανατολική μουσική (ταξίμια, ανατολίτικους χορούς, κ.α.). Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή το '22, χρησιμοποιήθηκε περισσότερο και στον ελληνικό χώρο.

Κατασκευή: Η κατασκευή της σκάφης γίνεται όπως στο λαγούτο με τη διαφορά ότι οι ντούγες μπορεί να είναι δεκαεπτά, δεκαεννιά, είκοσι μία, ή είκοσι τρεις.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΛΑΓΟΥΤΟ – ΟΥΤΙ

ΛΑΓΟΥΤΟ	ΟΥΤΙ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Μικρότερο ηχείο. 2. Μακρύ και στενό χέρι. 3. Η κεφαλή είναι σχεδόν στην ίδια ευθεία με το χέρι. 4. Κινητοί μπερντέδες και οκτώ καλαμάκια. 5. Οκτώ χορδές (τέσσερις διπλές). 6. Κουρδίζεται κατά πέμπτες. 7. Πένα από φτερό αρπακτικού πουλιού.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Μεγαλύτερο ηχείο. 2. Κοντό και φαρδύ χέρι. 3. Η κεφαλή σχεδόν σε ορθή γωνία με το χέρι. 4. Χωρίς μπερντέδες. 5. Δέκα έως έντεκα χορδές (πέντε διπλές και μία μονή). 6. Κουρδίζεται σε τέταρτες και έναν τόνο. 7. Πένα από κέρατο βοδιού ή πλαστική ύλη.

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

Κατασκευή: Έχει περίπου εκατό μεταλλικές χορδές, οι οποίες δένονται σε μικρά ακέφαλα καρφιά στο αριστερό τμήμα του οργάνου. Οι χορδές για να διατηρούν σταθερή απόσταση από το καπάκι, ακουμπούν δεξιά και αριστερά σε μικρούς μεταλλικούς κυλίνδρους, τα μαξιλάρια.

Τεχνική: Παίζεται πάνω στα πόδια του οργανοπαίχτη, ή ακουμπισμένο πάνω σε ένα ειδικά κατασκευασμένο τραπέζι, ή κρεμασμένο στο λαιμό του εκτελεστή. Ο ήχος του είναι αρκετά δυνατός και παράγεται με το χτύπημα των χορδών. Οι μπαγκέτες κρατιούνται με τη βοήθεια του αντίχειρα, ανάμεσα στο δείκτη και το μεσαίο δάχτυλο και το παίξιμο γίνεται κυρίως με τον καρπό. Το σαντούρι μπορεί να παράγει μια μεγάλη ποικιλία σε ηχητικές αποχρώσεις, μελωδικά στολίδια και ρυθμικά σχήματα.

Προέλευση: Διαδόθηκε από τους Έλληνες της Μ. Ασίας, της Πόλης και της Σμύρνης. Εμφανίζεται στο χώρο του Αιγαίου κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας, ωστόσο παιζόταν στην Ελλάδα και πριν το 1922, σε περιορισμένη όμως κλίμακα.

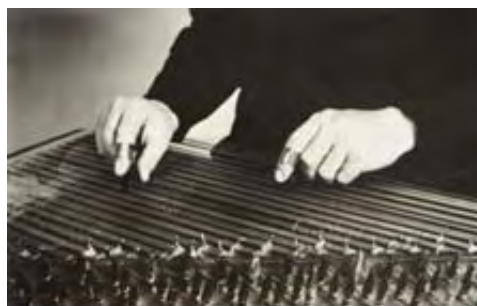
ΚΑΝΟΝΑΚΙ

Κατασκευή: Στην αριστερή πλευρά, συνήθως υπάρχουν τα **μανταλάκια**, ένα είδος κινητών καβαλάρηδων που υψώνουν ή χαμηλώνουν το ύψος των φθόγγων κατά ένα τέταρτο του τόνου.

Τεχνική: Ο εκτελεστής:

- παίζει στο κέντρο του οργάνου, όταν θέλει να παράγει γλυκό ήχο (τεχνική που συνιστάται για Οθωμανική, Περσική και Βυζαντινή μουσική).
- παίζει στα σημεία κοντά στη γέφυρα και τα μανταλάκια, όταν θέλει να παράγει πιο λαμπρό ήχο.
- συνδυάζει τους δύο παραπάνω τρόπους.

Προέλευση: Ήρθε από τους Άραβες στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα μεταφέρθηκε από τη Μ. Ασία μετά το 1922.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΣΑΝΤΟΥΡΙ-ΚΑΝΟΝΑΚΙ

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

1. Σχήμα τραπέζιου ισοσκελούς.
2. Μεγαλύτερο πλάτος (50-60 εκ.).
3. Τρεις έως πέντε μεταλλικές χορδές για κάθε φθόγγο.
4. Διάσπαρτοι καβαλάρηδες (κολονάκια ή γέφυρες), στο καπάκι.
5. Δύο στρογγυλές τρύπες για την ενίσχυση της έντασης.
6. Μεταλλικά κλειδιά στο δεξί τμήμα.
7. Παίζεται με μπαγκέτες τυλιγμένες στην άκρη με μαλακό υλικό.

ΚΑΝΟΝΑΚΙ

1. Σχήμα ορθογώνιου τραπέζιου.
2. Μικρότερο πλάτος (40-50 εκ.).
3. Τρεις χορδές εντέρινες ή από πλαστική ύλη για κάθε φθόγγο.
4. Ενιαίος καβαλάρης στη δεξιά πλευρά.
5. Μία ή περισσότερες στρογγυλές ή αυγόσχημες τρύπες για την ενίσχυση της έντασης.
6. Ξύλινα κλειδιά και μανταλάκια στο αριστερό τμήμα.
7. Παίζεται με πένες προσαρμοσμένες σε μεταλλικές δακτυλήθρες.

ΖΟΥΡΝΑΣ

Κατασκευή: Ο ζουρνάς αποτελείται από:

- Το **σωλήνα** του ζουρνά με επτά μπροστά και μία πίσω τρύπες, που καταλήγει σε χοάνη. Στο κάτω μέρος του ηχείου υπάρχουν και άλλες τρύπες που όμως δεν παίζονται.
- Το **φάσουλα** ή **κλέφτη**, που προσαρμόζεται στο επάνω μέρος του σωλήνα.
- Το **κανέλι**, που εφαρμόζεται στο πάνω μέρος του φάσουλα.
- Τη **φούρλα**, μια ροδέλα από την οποία περνάει το κανέλι
- Το **διπλό γλωσσίδι** ή **τσαμπούνι**, που δένεται στο κανέλι.

Τεχνική: Οι καλοί οργανοπαίκτες εφαρμόζουν την τεχνική της «κυκλικής αναπνοής», χρησιμοποιούν δηλαδή τη στοματική τους κοιλότητα σαν αποθήκη αέρα που εξακολουθεί να τροφοδοτεί το όργανο, ενώ αυτοί εισπνέουν από τη μύτη. Έτσι ο ήχος του ζουρνά δε διακόπτεται. Όταν παίζουν δύο ζουρνάδες μαζί, ο εκτελεστής που παίζει τη μελωδία λέγεται μάστορας ή πριμαδόρος και αυτός που κρατά το ίσο, μπασαδόρος ή πασαδόρος.

ΚΛΑΡΙΝΟ

Προέλευση: Το κλαρίνο έχει τη μεγαλύτερη έκταση από όλα τα πνευστά. Στον ελληνικό χώρο εμφανίζεται γύρω στα 1835 στην Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία, από όπου και διαδόθηκε στην υπόλοιπη χώρα.

Τεχνική: Ο λαϊκός μουσικός χρησιμοποιεί διαφορετική τεχνική από αυτή του δυτικού κλαρινέτου και προσαρμόζει το παίξιμό του στις ιδιομορφίες του τοπικού κάθε φορά μουσικού ιδιώματος. Σημαντικό ρόλο παίζει ο τρόπος με τον οποίο ο εκτελεστής διοχετεύει τον αέρα στο όργανο και αποδίδει τα μικροδιαστήματα των παραδοσιακών κλιμάκων και τα χαρακτηριστικά «γκλισάντι» του λαϊκού ύφους. Τα στολίδια δεξιότεχνίας μοιάζουν με αυτά της δυτικής μουσικής και τα μελίσματα είναι στην ουσία αναλύσεις της απλής μελωδίας σε άλλες πολυπλοκότερες.

Γκλισάντο, πλθθ. γκλι-σάντι (*glissando*): γρήγορη ακολουθία (γλίστρημα) φθόγγων προς τα πάνω ή προς τα κάτω.

ΒΙΟΛΙ

Ιστορία: Στην Ελλάδα, η λέξη βιολί συναντιέται για πρώτη φορά σε κείμενο του 17ου αι., ενώ συχνά αναφέρεται στα δημοτικά τραγούδια.

Τεχνική: Το λαϊκό βιολί κουρδίζεται κατά πέμπτες ή «αλα φράγκα» (σοη-ρε-λα-μι).

Κουρδίζεται όμως και «αλά τούρκα», δηλαδή (σοη-ρε-λα-ρε).

Ο λαϊκός βιολιστής ακουμπάει το βιολί στον ώμο του, στηρίζοντάς το στον καρπό του αριστερού χεριού του και την παλάμη του χωρίς να το πιέζει στο σαγόνι. Δε χρησιμοποιεί όλο το δοξάρι αλλά μέρος του.

Μερικές φορές πάνω στο κέφι, χτυπάει το πίσω μέρος του ηχείου με το δοξάρι του, χρησιμοποιώντας το βιολί και σαν ρυθμικό όργανο.

ΝΤΑΟΥΛΙ

Κατασκευή: Το νταούλι φτιάχνεται σε διάφορα μεγέθη. Παλιά χρησιμοποιούνταν δέρμα γίδας, ενώ σήμερα κατεργασμένα δέρματα εμπορίου. Σε ένα καλό νταούλι, η μία βάση είναι λίγο μεγαλύτερη από την άλλη και το δέρμα της πιο χοντρό, ώστε να δίνει βαθύτερο ήχο.

Τεχνική: Παίζεται με δύο βέργες από ξύλο, τα νταουλιόξυλα ή νταουλιόβέργες. Το ξύλο του αριστερού χεριού είναι πολύ λεπτό και ελαφρύ και λέγεται βέργα ή βίτσα. Χτυπά τη λεπτή δερμάτινη επιφάνεια και δίνει τους αδύνατους χρόνους. Το ξύλο του δεξιού χεριού είναι χοντρότερο και βαρύτερο και λέγεται κόπανος. Χτυπά τη χοντρότερη επιφάνεια και δίνει τους ισχυρούς χρόνους.

Στα νησιά, το μικρό νταούλι που συνοδεύει την τσαμπούνα ή το βιολί, λέγεται τουμπί και παίζεται κρατημένο κάτω από τη μασχάλη ή πάνω στον αριστερό μηρό, με τον εκτελεστή να χτυπάει πάντα στη μία δερμάτινη επιφάνεια με δυο ίδιες βέργες, τα τουμπόξυλα.

Ζυγιές και κομπανίες

Τα ελληνικά παραδοσιακά όργανα χρησιμοποιούνται σε διάφορους συνδυασμούς, που με τον καιρό καθιερώθηκαν ως οργανικά συγκροτήματα (ζυγιές και κομπανίες), χαρακτηριστικά της μουσικής ζωής σε ορισμένες περιοχές.

Ζυγιά

Η ζυγιά είναι ένα σύνολο δύο ή τριών οργάνων, από τα οποία ένα ή δύο είναι μελωδικά και ένα ρυθμικό. Συνήθως αποτελείται από όργανα που φτιάχνει ο ίδιος ο μουσικός.

Τα όργανα αυτά είναι ιδανικά για ανοιχτούς χώρους, καθώς έχουν κατά κανόνα οξύ και διαπεραστικό ηχόχρωμα.

Οι πιο χαρακτηριστικές ζυγιές είναι:

Γκάλιντα-Νταχαρές

Παίζεται στη Μακεδονία. Η γκάλιντα παίζει τη μελωδία και ο νταχαρές τη ρυθμική συνοδεία. Στη Μακεδονία επίσης είναι χαρακτηριστικός και ο συνδυασμός **λύρα-νταχαρές**.

Τσαμπούνα-Τουμπί

Παίζεται στις Κυκλάδες και στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (Χίος-Ικαρία κ.α.). Η τσαμπούνα παίζει τη μελωδία και το τουμπί τη ρυθμική συνοδεία.

Ζουρνάδες-Νταούλι

Τη συναντάμε χαρακτηριστικά στην ηπειρωτική Ελλάδα, με τον ένα ζουρνά να παίζει τη μελωδία και τον άλλο να κρατά το ίσο. Σε περιοχές όπως η Ρούμελη και η Πελοπόννησος χρησιμοποιούνται δύο μικροί ζουρνάδες με ένα μικρό σχετικά νταούλι, ενώ στη Βόρειο Ελλάδα οι ζουρνάδες είναι μεγαλύτεροι.

Λύρα-Νταούλι

Παίζεται κυρίως στη βόρειο Ελλάδα, από τους πρόσφυγες της ανατολικής Θράκης. Είναι συνδεδεμένη με πανάρχαια δρώμενα, όπως τα αναστενάρια.

Λύρα-Τουμπί

Παίζεται κυρίως στα νησιά του Αιγαίου και την ανατολική Κρήτη.

Λύρα-Λαγούτο (Λαούτο)

Τη συναντάμε κυρίως στην Κρήτη και τα Δωδεκάνησα (Κάσος-Κάρπαθος). Το λαγούτο μπήκε στη ζυγιά στις αρχές του 20ου αιώνα.

Βιολί-Λαγούτο

Η πιο χαρακτηριστική ζυγιά της νησιώτικης Ελλάδας. Το βιολί από το 17ο αιώνα εκτοπίζει όργανα, όπως η λύρα και η τσαμπούνα ενώ το λαγούτο συνοδεύει ρυθμικά και αρμονικά (ίσο), αντί για τα όργανα τουμπί και ταμπούρα.

Βιολί-Λαγούτο-Σαντούρι

Παίζεται στη θαλασσινή Ελλάδα. Το σαντούρι παίζει μελωδικά αηλιά και συνοδευτικά μέρη. Χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Κομπανία

Η **κομπανία** είναι ένα οργανικό συγκρότημα που αποτελείται βασικά από τα όργανα **κλαρίνο-βιολί-λαγούτο** (με το κλαρίνο να έχει τον κύριο ρόλο) και συχνά ένα **κρουστό** (ντέφι, τουμπελέκι, ή και νταούλι).

Τη συναντάμε κυρίως στη ηπειρωτική Ελλάδα, όπου σιγά-σιγά αντικαθιστά τη ζυγιά ζουρνάς-νταούλι. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή στα όργανα αυτά προστίθεται και το **σαντούρι**.

Για την κατασκευή των οργάνων της κομπανίας απαιτούνται εξειδικευμένα εργαστήρια και τεχνίτες. Τα όργανα αυτά είναι ιδανικά για κλειστούς χώρους καθώς έχουν μαλακό ηχοχρώμα.

A

Αερόφωνα, 7, 10
Αλμπένιθ, 58
Αντιφωνία, 47

Γ

Γκλισιάντο, 78

Δ

Δημοτικό τραγούδι, 65, 66, 67, 70

Ε

Εθνομουσικολογία, 7-8
Ετεροφωνία, 30

Ζ

Ζυγιά, 68, 80-81

Ι

Ιδιόφωνα, 7, 10
Ινδουσανική μουσική, 19-20
Ισοκράτημα, 19, 22, 23, 45, 48, 49, 62

Κ

Καθαματιανός, 65, 66, 68, 70
Καντάδα, 65, 72
Καρνατική μουσική, 19, 20, 21, 23
Κομπανία, 65, 82-83
Κοντσέρτο, 54, 55
Κοντιλιές, 71

Μ

Μεμβρανόφωνα, 7, 10
Μενουέτο, 55
Μετατόνιση, 48
Μικροδιαστήματα, 65, 78
Μονοφωνία, 30
Μοντεβέρντι, 61
Μότσαρτ, 50-51
Μπερντέδες, 73, 76
Μπετόβεν, 50, 52-53
Μποσανόβα, 41

N

Ντε Φάλλια, 58
Ντούγκες, 76

Ο

Όπερα, 19, 28-29, 45, 50-51, 53, 56, 61
Ορατόριο, 50, 54

Π

Πεντατονικές, 27, 48, 69
Πιασόλια, 43
Πολυρρυθμία, 11, 14
Πολυφωνία, 11, 15, 38, 50, 62-63, 69-70

P

Ράγκα, 19, 20, 21, 22, 23
Ρεσιτατίβο, 29, 31, 54, 56
Ροντό, 11, 15

Σ

Σάμπα, 40-41
Στροφικά τραγούδια, 45, 46
Συγκοπή, 33, 36
Συμφωνία, 50, 53-55
Συρτός, 65, 66, 70-71

T

Τάλια, 21, 20, 21, 22, 23
Τάνγκο, 33, 43, 44
Ταραντέλα, 60
Τρίτονο, 38

Φ

Φαητσέτο, 27, 33, 38
Φλαμένκο, 54, 57-58, 64

X

Χορδόφωνα, 7, 10
Χορνμπόστελ-Ζαξ, 9-10

W

WOMAD, 8

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

BIBΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.